

Ольга Демиденко

Кандидат педагогічних наук, доцент
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-0643-5510
olga.demydenko80@gmail.com

Владислава Спесивцева

Магістрантка факультету лінгвістики
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Київ, Україна
vladislava1903s@gmail.com

МОВНІ РЕПРЕЗЕНТАНТИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ УКРАЇНЦІВ ТА ІРЛАНДЦІВ: ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА МЕДІАТЕКСТІВ)

У статті визначено провідні особливості мовної репрезентації ціннісних орієнтирів українців та ірландців в перекладознавчому аспекті. Підкреслено, що твори сучасної української та ірландської літератури поєднують у собі просторово-часову визначеність, тобто, наближеність до «реальної фабули», і виразність відображення людини – дійової особи, наділеної рисами й цінностями, що долучають її до історії. Тенденція розвитку ціннісного компонента в сучасній українській та ірландській літературі полягає у посиленні психологічного навантаження образів, у прагненні окреслити за допомогою мовних засобів не лише діяльнісний, але й глибинно-почуттєвий аспект національних цінностей українського та ірландського народу.

Ключові слова: цінність, ціннісний орієнтир, національна свідомість, національна ідентичність, мовні репрезентанти

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Останні конотації в розумінні ціннісної ідентичності відображають серйозні зміни в концепціях ХХІ століття щодо демократії, громадянства та громадянських свобод, а також переосмислення значення спілкування та громадянської діяльності, що призвело до широкого тлумачення терміну ціннісна ідентичність.

Від діяльності неформальних спільнот до формалізованих політичних процесів і суспільних справ ціннісна ідентичність передбачає формування та координацію особистісних і групових ідентичностей. Що стосується соціальних ролей, присутності та участі в суспільному житті, ціннісна ідентичність є особливо важливим чинником для громадянської активності. Розширення глобальних комунікаційних технологій, глобальних ринків і глобальних політичних мереж загострило питання ціннісної ідентичності, які тісно пов'язані із занепокоєнням щодо громадянської єдності та позбавлення прав громадян. Недостатність дослідницької уваги до вивчення зазначеного феномена та закономірностей його виявів у сучасній українській та ірландській літературі зумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз публікацій з проблеми. Проблема ціннісних орієнтирів та їх репрезентації в текстах художньої літератури є давнім об'єктом наукових студій. Так, зокрема, у роботі К. Кислюка представлено роздуми над історико-культурними ретроспективами та сучасними перспективами української ідентичності [3]. О. Колпакчи вивчає проблему формування етичних цінностей крізь призму професійної діяльності [4]. І. Петровською розроблено трирівневу структуру громадянської ідентичності особистості [8]. К. Мельникова та Л. Конопляник зосереджують фокус своїх студій на втіленні ідей нової національної ідентичності в літературі Ірландії ХХІ століття [7].

Х. Філіма звертає увагу на проблеми національної ідентичності в українській письменницькій мемуаристиці [9].

Мета статті полягає у визначенні мовних репрезентантів ціннісних орієнтирів українців та ірландців в перекладознавчому аспекті (на матеріалі сучасної художньої літератури та медіатекстів).

2. МЕТОДИ

Методологічну основу дослідження становлять методи класифікації, опису, порівняння мовних явищ та явищ об'єктивної дійсності, компонентний аналіз та аналіз за безпосередніми складниками, методи зіставного й трансформаційного аналізу.

3. РЕЗУЛЬТАТИ Й ОБГОВОРЕННЯ

Ціннісна ідентичність здійснює відображення ціннісно-мотиваційної спрямованості особистості стосовно культурних, соціально-політичних та економічних явищ у суспільстві [1, с. 243]. Включеність ціннісного компонента до системи ідентифікаційних виборів людини, його місце у цій ієрархічній структурі та особливості співвідношення з іншими компонентами задають певні контури індивідуальної матриці ціннісної ідентичності [2, с. 89].

Отже, ціннісна ідентичність постає важливою складовою загальної ідентичності особистості.

Розглянемо закономірності мовної репрезентації ціннісних орієнтирів українців та ірландців на прикладі творів сучасної української та ірландської літератури. Для вивчення українського погляду на проблему обрано збірку Івана Лучука «Сумніви сорокалітнього», ірландську ж літературу в дослідженні представляють романи Шеймуса Діна «Читання в темряві» та Роберта МакЛайема Вілсона «Вулиця Еріка».

Есеї Івана Лучука, представлені у збірці «Сумніви сорокалітнього», демонструють суттєву складність стосовно віднесення їх до однорідного проблемно-тематичного поля. Митець однаково цікавиться питаннями, пов'язаними із європейським майбутнім України, а також проблемами, співвідносними із розвитком сучасної української музики, репрезентує власне замилювання красивим краєвидом чи розмірковує стосовно моральності сучасної молоді. Наявні у збірці «Сумніви сорокалітнього» і твори, де містяться роздуми про те, звідки пішла українська писемність, яке походження має те чи інше ім'я. Така всеохопність свідчить про те, що автор у своїй збірці не мав на меті створення єдиного концептуально текстового простору – він просто наповнював її тими думками, що турбували його у момент створення того чи іншого есею. Ймовірно, саме тому в аналізованій збірці есеїв відсутня чітка структура, де основний значеннєвий фокус зміщується на заголовок, покликаний орієнтувати читача в жанровому плані («сумніви»), проте ніяк не впливає на визначення тематичної доміанти збірки. Утім, не випадковою є кількісна представленість есеїв: їх сорок, так само, як і кількість повних років, прожитих автором на момент видання збірки, що, безперечно, не є випадковим, і про це свідчить сам автор: «Будучи пов'язаним з четвіркою, число 40 означає цілісність і сукупність. Це число означає також пробу, випробування, присвячення, смерть» [6, с. 19].

Зауважимо також сутнісну неоднорідність есеїв, представлених у збірці «Сумніви сорокалітнього». Для одних із них домінантною є така риса, як публіцистичність, інші демонструють близькість до наукового трактату, адаптованого своєрідним чином до сприйняття масовою аудиторією, треті, своєю чергою, наближені до філософських творів, у четвертих спостерігаємо поєднання усіх раніше згаданих характеристик.

У стильовому вимірі збірка есеїв Івана Лучука «Сумніви сорокалітнього» також демонструє суттєву різноманітність. Для одних есеїв характерним постає послугування можливостями наукової термінології, до інших автор залучає сленгові одиниці та розмовну лексику, в третіх представлено всі можливості письменницького хисту оповідача, реалізовані в неповторних художніх образах: «Нема лиха без добра, але й добро не саме ходить, а деколи прикрість із собою водить» [6, с. 29].

Відзначимо домінування у книзі есеїв творів, у яких здійснюється поєднання власне есеїстичних елементів та просвітницьких, культурологічних ідей. У таких творах характерним є безперечне домінування есеїстичної спрямованості та підпорядкування їй композиційної форми, співвідносно з рецензією, статтею, літературним портретом.

Одні есеї («Шкільні щоденники», «Дисгармонійний білінгвізм», «Зловити дятла», «Розвиток, занепад і знову розвиток») використовуються автором, аби розгорнути власні думки, як своєрідний привід до рефлексії. Структурно зазначені есеї є виразно асоціативними, допіру логічно безсистемними, непослідовними, адже автор дуже вільно й невимушено змінює тему, відходить від тієї проблематики, до якої звернувся первинно, а в підсумку може до неї й не повертатися, аби залишити простір для необхідного сумніву.

Інша група есеїв демонструє інший підхід до реалізації поставленого автором завдання. Іван Лучук переважно логічно розкриває тему, винесену до заголовку, оперує прикладами й тезами, що дозволяють максимально глибоко й яскраво її розкрити. Прикладами таких есеїстичних творів є «Пристрасті за правописом», «Історія письма». Проте й тут реалізується есеїстична настанова, пов'язана із самоозначенням, адже в них автор намагається не сформулювати повне визначення обраного об'єкту, а прагне до того, аби віднайти в цьому об'єкті себе, власні світоглядні орієнтири.

Другорядних персонажів есеїстики Івана Лучука можна умовно поділити на кілька груп. Представники першої з цих груп транслиують у своєму мовленні та поведінці ідеї, що є близькими авторові або співмірні з його життєвою позицією. До числа таких героїв можна віднести, зокрема, Івана Франка чи колегу Лучука за «ЛуГоСадом» Назара Гончара. Іван Лучук витворює образи однодумців, надаючи їм привабливості для реципієнта, яка формується як за допомогою зовнішніх характеристик, так і шляхом згадок про їхню роль у житті наратора.

Друга група другорядних персонажів есеїстики Івана Лучука представлена швидше узагальненнями, ніж зображеннями індивідуально сильних особистостей. У цих героях Лучук своєрідним чином персоніфікує ті погляди та суспільні явища, що є для нього максимально несимпатичними й навіть антипатичними. Для цих персонажів притаманними постають геть інші властивості, висвітлення яких може сприйматися читачем у різних оцінних регістрах: іронічно (образ Верки Сердючки), відразливо (образ мовознавця Івана Білодіда, що сформулював теорію гармонійності білінгвізму), із ненавистю (узагальнений образ сірої маси та кар'єристів, поєднаний за допомогою визначення «вони»). Проте навіть ці сконцентровані образи показані не функційно, а повнокровно, хоча й лаконічно, шляхом виділення декількох найбільш репрезентативних рис.

Слід зауважити, що персонажі першої й другої групи не постають єдиними героями збірки есеїв Івана Лучука – проміжне місце у її образній структурі займають герої, що є уособленням оман та помилок самого автора, які він із часом зумів подолати. Їх репрезентовано в більш стриманій тональності, із уникненням яскравих рис та однозначних емоційних авторських оцінок їх діяльності.

Іван Лучук оригінально підходить не лише до окреслення проблемного поля своєї есеїстики, витворення образів головного героя та другорядних персонажів, але й до вибору засобів художнього зображення в публіцистичних творах аналізованої збірки. Есеїст послуговується не лише апробованими у зазначеному жанрі поетикальними засобами, але й здійснює їх функційне збагачення, розширення, що дозволяє йому створити власний неповторний варіант поетикальної системи есеїстичного висловлення.

Пошук національної ідентичності є одним із ключових тем сучасної ірландської літератури, написаної англійською мовою. Відцентрові етнічні процеси у суспільстві, активний пошук націями інших форм існування за умов краху двополярної політичної системи дали поштовх появі цілої низки романів, автори яких звертаються до цієї тематики.

Етнорелігійний конфлікт, що століттями виснажував «смарагдовий острів», знаходиться в центрі уваги таких письменників, як Б. МакЛаверті, К. Тойнбі, У. Тревор, Г. Паттерсон та багато інших. ін. Романи Шеймуса Діна «Читання у темряві» та Роберта

МакЛайама Вілсона «Вулиця Еріка» належать до кращих зразків прози, яка пояснює, що означає бути ірландцем і сповідувати основні ірландські цінності.

Соціально-історичний контекст романів, написаних наприкінці ХХ ст. (обидва видані у Британії 1996 р.), потребує деяких пояснень. Етнополітичний конфлікт у Північній Ірландії сягає корінням у глибоке середньовіччя, коли Ольстер формально підкорився англійській короні. У Північній Ірландії – типовому прикладі колонізації заселення – католики були швидко витіснені шотландськими та англійськими протестантами-переселенцями, лояльними британській короні. Саме ця частина населення, яка незабаром виявилася домінантною на строкатій карті Північної Ірландії, стала згодом оплотом юніонізму, надійним захистом британського права на півночі острова.

Конфлікт набув не лише історичного, релігійного та політичного характеру, а й соціально-економічного виміру: ірландські католики традиційно вимагають відновлення прав і свобод, покращення соціального становища – надання доступу до освіти та медичної допомоги, працевлаштування тощо. Крім того, північноірландські націоналісти висувають територіальну вимогу – об'єднання з рештою острова.

Природно, що настільки серйозний конфлікт знайшов своє відображення у найрізноманітніших формах мистецтва. Північноірландський конфлікт (The Troubles) став темою театральних вистав, фільмів, творів поезії та прози, адже в Ірландії патріотично налаштовані художники слова завжди зверталися до соціально значущої проблематики.

Ще в 70-80-ті роки минулого століття в ірландській літературі намітилися дві основні тенденції уявлення про трагічні події історичного минулого Ірландії. Одна з них – це більш-менш історично достовірне зображення конфлікту на межі літератури та журналістики, як правило, з націоналістичних позицій, інша, ставлячи на чільне місце ліберальні гуманістичні цінності, пропонує аполітичну, особистісну розповідь від імені героя, який намагається залишитися осторонь руйнівного. політичного контексту

Оскільки національна ідея несе колонізованій нації надію на збереження самосвідомості та самоідентичності, не дивно, що в Ірландії прояви національної ідеї в літературних творах такі численні й різноманітні. Ш. Дін та Р. Вілсон представляють різні підходи до конструювання національної ідентичності.

Аналіз текстів цих романів показує, що обидва письменники створюють простір національної ідентичності, виходячи з уявлень про гендерну приналежність, релігію, місце проживання тощо. Водночас проголошення сепаратистських політичних переконань і, до певної міри, маніпулювання політичними та релігійними ідеями дозволяють Шеймусу Діну донести до читача ідею «віктимізації» католицької меншини Північної Ірландії, акцентувати увагу на стражданні колонізованого народу та показати принципову непримиренність суперечностей.

Роман Роберта Вілсона «Вулиця Еріка» представляє зовсім іншу парадигму. Вілсон руйнує всі традиційні стереотипи ірландських католицьких цінностей, насміхаючись над усім, що вважають цінним прихильники ірландського відродження: від складних для вимови гельських імен до розподілу грошових потоків, покликаних стимулювати економіку Північної Ірландії.

Він стає дуже серйозним лише тоді, коли йдеться про терористичні акти та вбивства з політичними цілями, у цьому випадку автору роману «Вулиця Еріка» вдається створити дивовижний за своїм емоційним напруженням опис долі загиблих ірландців. Співпереживання, яке викликається у читача під час читання цих сторінок, змушує по-новому подивитись на політичну риторику прибічників крайніх націоналістичних поглядів.

Політична історія в контексті обох романів представлена ідеєю завоювання Північної Ірландії, а селективність у відборі значних історичних подій проявляється у бажанні авторів легітимувати свою точку зору: або акцентувати несправедливість і насильство по відношенню до католицької меншини Деррі («Читання в темряві»), або показати безглуздість насильства як способу вирішення політичних проблем (опис вибуху в барі «Вулиця Еріка»).

Релігійна ідентифікація є одним із ключових джерел антагонізму в обох романах, але вона або є елементом системи включення агента до групи або виключення його з групи («Читання в темряві» – антагоністичні відносини протестанти – католики), або сатирично осміюється («Вулиця Еріка»). Концепція місця безумовно важлива під час аналізу національної ідентифікації, у романі «Читання у темряві» вона нерозривно пов'язана з політичною та релігійною ідентифікацією.

Фольклор є невід'ємною частиною культури Ірландії, і це знаходить свій відбиток в одному випадку у використанні фольклорних образів у міфопоетичних схемах («Читання в темряві»), в іншому – сатирично висміюється («Вулиця Еріка»). Лінгвістичні засоби в обох романах обмежені, у романі «Читання в темряві», наприклад, використовується «ми» (inclusive «we») на противагу «вони» і в деяких випадках спостерігається персоніфікація.

Протягом багатьох років правління Британії в Північній Ірландії привчило католицьке населення цієї території ідентифікувати себе як жертв британської агресії. Мати головного персонажа роману «Читання у темряві» пояснює причини участі у заворушеннях ірландців-католиків несправедливістю: «Injustice. The police themselves. Dirty politics. It's grand to say let it stop to people who have been the victims of it. What were they supposed to do? Say they're sorry they ever protested and go back to being unemployed, gerrymandered, beaten by every policeman who took the notion, gaoled by magistrates and judges who were so vicious that it was they who should be gaoled, and for life, for all the harm they did and all the lives they ruined?» [10, p. 203].

Політичні переконання та релігійні погляди значною мірою визначають національну ідентичність, а в умовах Північної Ірландії вони є неподільними. У розділі «Пожежа. Червень 1949» пояснюється, чому католицька громада Деррі перетворювала релігійні свята на політичні: «The Protestants had more than we had. [...] We had only the fifteenth of August bonfires; it was a church festival but we made it into a political one as well, to answer the fires of the twelfth» [10, p. 33].

Оскільки одним із основних провідників «схвалених» державою та суспільством поглядів на історичне минуле є система освіти, у романі «Читання у темряві» саме школа визначає кут зору головного героя на реальне життя, і вона часто жорстко обмежує його бачення релігійними догмами: «If there's no Latin involved, that's what makes a sin. Love is in Latin, lust isn't» [10, p. 151].

Релігійно-католицький аспект роману «Читання у темряві» зумовлює цілісність його ідейної структури. Дін «ідеологізує» страждання католицького населення Деррі, «католицький контекст» роману проявляється у багатьох ситуаціях, від побутових – «нехристиянське» заміжжя однієї з героїнь – до політичних, коли єпископ пояснює дитині причини несправедливої поведінки сержанта поліції.

Говорячи про «католицький контекст» роману, не можна не згадати дивовижне поєднання в ньому поетично-язичницького і релігійного та англійського та ірландського первнів. Наприклад, мати оповідача говорить англійською, але знає пісні та вірші ірландською.

Магічна реальність створюється у романі «Читання у темряві» шляхом уведення до розповіді міфічних персонажів – Фейрі. Примітно, що міфічні створіння, що діють як реальні герої твору (історія про хлопчика і дівчинку з Донегола), говорять ірландською. Загальний міфологічний простір як частина культурного простору, особливо в умовах, коли як національна мова використовується мова колонізаторів, становить важливу частину національного простору, відокремленого від культурного простору завойовників.

Водночас не можна не розуміти, що категорія місця у формуванні ідентичності нерозривно пов'язана із соціальною, релігійною та національною приналежністю. Приналежність до родини, окремі члени якої є активними учасниками ІРА (Ірландська республіканська армія), змушує оповідача задуматися про причини багатьох конфліктів, шукати правди, намагатися зрозуміти справжні причини та наслідки вчинків членів своєї сім'ї. Таким чином, етнополітичний конфлікт стає частиною особистого простору всіх учасників подій, з одного боку, він постає елементом національної історії, а з іншого – частиною

приватної історії, змушуючи всіх героїв приймати рішення про те, чию сторону конфлікту підтримувати.

4. ВИСНОВКИ І НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підсумовуючи вищевикладене, слід зауважити, що питання розкриття національних цінностей у художній літературі України та Ірландії є рухомим концептом, що постійно піддається впливу ззовні і тим самим деконструюється і конструюється наново відповідно до зовнішніх умов, що змінюються. Так, наприклад, роман Ш. Діна «Читання у темряві» конструює національну ідентичність одного з найбільш руйнівних періодів англо-ірландського протистояння. «Читання у темряві» – практично політичний маніфест Північної Ірландії періоду конфлікту, який беззастережно викликає співчуття.

У випадку зі збіркою есеїстики Івана Лучука «Сумніви сорокалітнього» маємо своєрідний емоційний нотатник, у якому відзначені внутрішні переживання сучасного митця, поєднані з рефлексіями, спричиненими реакціями на різноманітні вияви зовнішнього світу. Матеріальні подразники в есеях Івана Лучука безпосередньо впливають на душевні порухи, сприяючи народженню сумніву як невід’ємної складової інтелектуального буття, за відсутності якого воно є немислимим і неповним. Автор цілком свідомо оперує можливостями есеїстичного жанру, адже воліє до щирої та відвертої розмови із утаємниченим читачем, який буде готовий до сприйняття письмєнницьких та власне людських рефлексій співрозмовника.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Бевз Т. Особливості формування громадянської ідентичності в сучасній Україні. *Наукові записки*. 2014. Вип. 3(71). С. 236–246.
- Безгіна Н. В. Психологічна структура громадянської ідентичності. *Відомості. Гуманітарні науки*. 2013. № 3-1. С. 89-96.
- Кислюк К. Українська ідентичність: історико-культурні ретроспективи та сучасні перспективи. *Філософська думка*. 2018. № 3. С. 48-65.
- Колпакчи О. С. Науково-теоретичне вивчення проблеми формування етичних цінностей професійної діяльності майбутніх практичних психологів. *Молодий вчений*. 2019. № 7(71), С. 226–230.
- Кучера Т. Соціокультурні аспекти самоідентифікації українського суспільства. *Проблеми самоідентифікації сучасного українського суспільства: політичні, економічні, соціальні та культурні аспекти*. Київ : Національна академія управління, 2009. С. 230–232.
- Лучук І. Сумніви сорокалітнього. Тернопіль : Богдан, 2008. 208 с.
- Мельникова К., Конопляник Л. Втілення ідей нової національної ідентичності в літературі Ірландії ХХІ століття. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 31. Том 2. С. 148-153.
- Петровська І. Р. Трирівнева структура громадянської ідентичності особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Київ, 2020. № 46(49). С. 131–138.
- Філіма Х. Проблеми національної ідентичності в письменницькій мемуаристиці ХІХ ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2018. Вип. 19. С. 161-163.
- Deane S. *Reading in the Dark*. L.: Jonathan Cape, 1996. 233 p.
- Wilson R. *McLiam Eureka Street*. L.: Vintage, 1996. 396 p.

Olga Demydenko, Vladyslava Spesyvtseva. Language representatives of value orientations of ukrainians and irish: a translation aspect (based on the materials of contemporary fiction and media texts). The article defines the leading features of the linguistic representation of the value orientations of Ukrainians and Irish people in the translation studies aspect. It is emphasized that the works of modern Ukrainian and Irish literature combine spatial and temporal definiteness, i.e., closeness to the “real plot”, and the expressiveness of the reflection of a person – an actor, endowed with features and values that attach him to history. The tendency of the development of the value component in modern Ukrainian and Irish literature consists in the strengthening of the psychological load of images, in the desire to outline with the help of linguistic means not only the functional, but also the deep-emotional aspect of the national values of the Ukrainian and Irish people.

Key words: value, value orientation, national consciousness, national identity, language representatives